

50636

2004 FEBR 20.

481

Irodalomtörténeti Közlemények

A Magyar Tudományos Akadémia
Irodalomtudományi Intézetének folyóirata

2002

5–6

A tartalomból

Textológiai kutatások
Kazinczy Ferenc *Pályám*
emlékezete című önéletírásáról

Két kronotoposz találkozik
az úton... (Mikszáth Kálmán:
Beszterce ostroma)

Arany János széljegyzetei
Vida József *Nemzeti koszorú* című
verseskötetében

50636

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2002. CVI. évfolyam 5–6. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Szörényi László
főszerkesztő

Kecskeméti Gábor
felelős szerkesztő

Balázs Mihály
Bíró Ferenc
Bitskey István
Dávidházi Péter
Erdődy Edit
Kőszeghy Péter
Kulcsár Péter
Tverdota György
Vizkelety András

*

Császtvay Tünde
szerkesztő
Bene Sándor
a Szemle rovat szerkesztője

Hegedűs Béla
technikai segéd szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
Internet címünk: <http://itk.iti.mta.hu>
Elektronikus levélcímünk: itk@iti.mta.hu

TARTALOM

<i>Bartók István: Grammatica Hungarolatina – Poetica Latinohungarica. Sylvester János hónapversei és a Balassi előtti világi líra.....</i>	485
<i>Fenyő István: A centralisták az 1848-as forradalom kezdetén.....</i>	502
<i>Botka Ferenc: A San Gennaro vére keletkezéséhez.....</i>	526
Kisebb közlemények	
<i>Bogár Krisztina: Kant ismeretelméletének hatása az első magyar pszichológiai munkában.....</i>	543
<i>Földes Györgyi: Az 1910-es évek avantgárd irodalmában jelentkező panteizmus szellemi gyökerei.....</i>	552
<i>Dobszay Ambrus: Nemes Nagy Ágnes gyermek- és felnőtt költészetének kapcsolata.....</i>	558
Műhely	
<i>Balázs Mihály: A kolozsvári unitárius kollégium 1135. számú kéziratáról.....</i>	568
<i>Onder Csaba: Hagyományozódó olvasatlanság (A Parainesis avagy az oráció nemes popularitása).....</i>	580
<i>Horányi Károly: Egy megemlékezés tükrében. Kodolányi János: Arvi Järventaus és egyéb emlékek.....</i>	596
Textológia	
<i>Németh Zoltán: A Pályám emlékezete szöveg-hagyományáról és az önéletírás tervének eredetéről.....</i>	611
<i>Orbán László: Kazinczy Ferenc Pályám emlékezete címen ismert önéletírásának kéziratjai és kiadásai.....</i>	627
Műelemzés	
<i>Hajdu Péter: Két kronotoposz találkozik az úton... (Mikszáth Kálmán: Beszterce ostroma)....</i>	651
Adattár	
<i>Balázs Eszter Anna: Arany János széljegyzetei Vida József Nemzeti koszorú című verseskötetében.....</i>	676
Szemle	
<i>Régi magyarországi nyomtatványok, III, 1636–1655 (Németh S. Katalin).....</i>	690
<i>István Bitskey: Konfessionen und literarische Gattungen der frühen Neuzeit in Ungarn. Beiträge zur mitteleuropäische vergleichenden Kulturgeschichte (Monok István).....</i>	694
<i>Jankovics József: Ex occidente... A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai (Nagy Levente).....</i>	697
<i>Knapp Éva: „Gyönyörű volt szál alakja”. Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. századtól a XIX. század közepéig (Bitskey István).....</i>	705
<i>Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2000. március 17.–szeptember 24. (Tüskés Gábor).....</i>	709
<i>Csorba Sándor: Reformkori diákegyesületek Patakon és a Társalkodási Egyesület Pozsonyban (Takács Péter).....</i>	715
<i>Kiss József Összegyűjtött versei (Ács Gábor).....</i>	720

exemplár után sikerült a B variáns egy glasgow-i példányát is felfedeznünk (Glasgow Univ. 1562 Sign.).

Utaltunk már arra, hogy a további munkálatok nem nélkülözhetik a számítógépes feldolgozás alkalmazását. Az átállás minden bizonnyal konfliktusokon keresztül megy végbe, de a hagyományos módszerekkel cédlulázó munkatársak is be fogják látni, hogy a korszerű technika meggyor-

síthatja a munkát, a computer mindenhatóságában bízók pedig remélhetőleg felméri, hogy a technikai gyorsaság továbbra sem váltja ki az autopszián alapuló pontosságot, az időigényes, de eredményes munkát. A szempontok összehangolása után – megközelítőleg – nyolc év múlva várjuk a következő kötetet!

Németh S. Katalin

ISTVÁN BITSKEY: KONFESSIONEN UND LITERARISCHE GATTUNGEN DER FRÜHEN NEUZEIT IN UNGARN. BEITRÄGE ZUR MITTELEUROPÄISCHE VERGLEICHENDEN KULTURGESCHICHTE

Frankfurt am Main–Berlin–Bern–New York–Paris–Wien, Peter Lang Verlag, 1999
(Debrecener Studien zur Literatur, 4).

A Lichtmann Tamás szerkesztésében megjelenő sorozat első ízben fogadott be olyan kötetet, amely nem modern irodalomtörténeti vagy nem elsődlegesen elméleti kérdésekkel foglalkozik. Tárgyát ugyanúgy nehéz meghatározni, mint ahogyan nehéz lenne a 16–17. század magyarországi kutatásokról eldönteni, hogy egyháztörténetes-e, irodalomtörténetes-e, avagy zene-, illetve művészettörténetesek stb. A korszak magyar művelődésének ismerői joggal tekinthetők a human történeti tudományok polihisztorainak, mert arra kényszerülnek, hogy azzá váljanak. Az egyes, jól elkülönült diszciplínák forrásanyaga, a korszakban keletkezett írott és tárgyi emlékek sajnos nem olyan nagy számúak, hogy elkülönült tanulmányozásukra egy-egy tudós életműve felépülhetne. Specializálódhatunk a korszak ismeretére, s akkor valamennyi diszciplína módszertani és elméleti kérdéseit szem előtt kell tartanunk, választhatjuk azt az utat, hogy az egyes korszakokon átfelve

vizsgáljuk valamelyik tudományterület történetét, vagy tehetjük azt, hogy az egy-egy műfajba sorolható, bármely korban keletkezett szövegeket vonjuk a látókörünkbe.

Bitskey István elsősorban a magyarországi kora újkori művelődéstörténet kutatója, értő magyarázója, aki alapvetően irodalomtörténeti szempontokból kiindulva vonja vizsgálat alá a korszakból ránk maradt szövegemlékeket. Könyve tárgyának meghatározása kapcsán a bevezetésben a művelődéstörténet-írás magyarországi jellegzetességeiről fejt ki véleményét. A könyv alcímében szereplő „vergleichende Kulturgeschichte” tehát nem azt jelenti, hogy a lengyel, a cseh, a szlovák, a magyar stb. kulturális vagy éppen csak irodalmi és egyháztörténeti emlékeket hasonlítja össze. A magyar irodalom kora újkori történetét mutatja be az egyháztörténeti folyamatokkal, a teológiai áramlatokkal, a kortárs nyugat-európai eszmék recepciójának változásával összefüggés-

ben, így téve valóban összehasonlíthatóvá ezt a történetet a közép-európai népek kultúrhistoriájával. Hiszen a térség (Közép-Európa) nemzeti kultúráinak közös vonása éppen az, hogy európai, hogy elsődlegesen nyugati keresztény, és hogy történetüket alapvetően a nyugati eszméáramlatok befogadás-történeteként tárgyalhatjuk.

Bitskey könyvében a magyar irodalom történetének olyan fő vonalait rajzolja meg, amely a humanista irodalmi (poétikai, retorikai) elvek rendjében létrejött irodalomtól a klasszicista irodalmi kánon létrejöttéig tart. Némí túlzással: „irodalomtól” irodalomig, s teszi ezt a Kárpát-medence művelődéstörténete alapvető jellegzetességének – a sok nemzetiség és számos vallás egymásmellettségének – kontextusában.

Az első két fejezet (*Reformation und Konfessionsbildung im Karpatenraum, Konfessionalisierung des humanistischen Erbes*) a magyarországi protestáns egyházak megszervezése mentén létrejött irodalom története. A lutheránus, a helvét, az antitrinitárius konfesszió képviselői, az egyházak szervezői vagy a kereszténység és a zsidó vallás határán álló szombatosok a magyar irodalom új formáit és normáit is megteremtették. A humanista műfajok és toposzok a reformáció és a katolikus eszmék vitájának is részévé váltak. A kiemelt szerzők munkásságának a bemutatása (Dévai Bíró Mátyás, Sylvester János, Huszár Gál, Dávid Ferenc) vagy a külön részfejezetben tárgyalt legjelentősebbeké – Heltai Gáspár, Bornemisza Péter, Balassi Bálint – arányosan szerepel a két fejezetben. Egymáshoz viszonyítottan, illetve a kulturális (ezen belül egyházi) intézményrendszer bemutatására szánt terjedelemhez képest is.

A harmadik fejezet (*Die katholische Antwort. Die Verbindungen mit Rom*) a so-rait rendező, újjászerveződő katolikus egyház intézményeinek és irodalmának a rövid történetét, annak a korszaknak a bemutatását, amelyben a katolikus szerzők irodalmi és egyben magyar nemzeti (pl. a magyar biblia megteremtése) céljai a protestáns oldallal rivalizálva valósultak meg. A római Collegium Germanicum Hungaricum történetéről és kulcsszerepéről a szerzőnek olaszul és magyarul is jelent meg könyve, itt ezek rezüméjét olvashatjuk, illetve külön részletezve Roberto Bellarmino magyarországi recepciótörténetét.

A magyar művelődéstörténetben talán a 16–17. század fordulója az az utolsó időpont, amikor a nyugat-európai eszmék befogadása naprakész, nem mutat megkésettiséget. A politikai gondolkodásban az *unio Christiana*, a török Európából való kiűzésének tervei, a teológiában az irénizmus, a filozófiában a keresztény újsztoicizmus áramlatai a legismertebbek a korszak értelmiségi köreiben. A későhumanizmus korszakaként leírt néhány évtized legjelentősebb teljesítménye kétségkívül Rimay János, Szenci Molnár Albert és Pázmány Péter nevéhez kötődik. A protestáns valomásirodalom éppúgy az antik, illetve a korai keresztény eszmék közt kereste előképeit és olvasmányműveltségének (eruditio) alapjait, mint a katolikus oldal *eloquentia sacrája* (ennek fő mestere Pázmány). A negyedik fejezetben ezeknek az eszméknek a recepciótörténetét, illetve az említett életművek egy-egy jellegzetességét ismerhetjük meg (*Späthumanistische und frühbarocke Ideen in literarischen Formen*).

Az ötödik fejezetben Pázmány Péter és Zrínyi Miklós kapcsolatáról olvashatunk,

illetve arról, hogy a tudós érsek a főúri fiatalokat szellemi holdudvarába vonva miként tudott hatást gyakorolni a korszak vezető politikusainak politikai gondolkodására. Pázmány a magyar népet, a magyar kultúrát nem akarta kiszolgáltatni az osztrák akaratnak, a magyar sorskérdések megoldását (a török kiűzése, illetve az ország újraegyesítése) a keresztény összefogás mellett egy erős Magyar Királyság megtartásával képzelte el. Így az Athleta Christi és a nemzeti hős alakja abban az irodalomban, amely részben e szellemi hatás alatt született, természetesen egyesíti magában mindkét erényt (*Der Übergang vom Konfessionalismus zum nationalen Heldengedicht*).

A könyv utolsó fejezete a 17–18. század fordulójának minden egyházban megtalálható dilemmáját és az e dilemma körüli irodalmat mutatja be. Ortodox lutheranizmus vagy pietizmus, szigorú kálvinizmus vagy puritanizmus, rigorózus katolicizmus vagy janzenizmus? A hierarchiák eltávolodása a hívő egyén gondjaitól természetesnek mondható történeti jelenség. Nincs olyan része az ember társadalmi életének, ahol ne játszódna le ez a folyamat. Az értelmiség állandó ellenzékisége azonban mindig megtalálja azokat a formákat, amelyek a hierarchia tagjait figyelmeztetik mulasztásaikra, és az új intézmények keresése mindig szellemi frissülést, új eszmei áramlatot eredményez. A feszültségek levezetése egy idő után persze csak az intézményi rendszer átalakításával lehetséges. A jozefinizmus is ilyen kísérletként

fogható fel, s Bitskey könyvét e szellemi közeg bemutatásával zárja (*Konfessionelle Reform und literarische Erscheinungsweisen*).

Bitskey István könyve külföldieknek készült. Olyan szakemberek számára, akik a magyar irodalom és művelődés történetét azért szeretnék megismerni, mert a saját szűkebb szakterületük összehasonlító megítéléséhez szükségük van rá. A könyv ebből a szempontból a legjobb magyar munkák közé sorolható. Fontos egyéniségeket mutat be, nem árasztja el az olvasót nevek tömegével. Kiemeli a jellegzetességeket, és a magyar szakembernek talán túl didaktikusan, de a külföldieknek jól áttekinthetően mutatja be azt a kulturális környezetet, amelyben a magyar nyelvű irodalom végül is kialakult. A könyv szerkesztője is kiváló munkát végzett. A korszak Magyarországnak térképe mellett megtalálható a kötetben egy rövid történeti kronológia, a gyakoribb helynevek konkordanciája és egy olyan ajánló bibliográfia, amely elsősorban a világnyelveken olvasható szakirodalmi tételeket tartalmazza. A könyvet ezért hungarológiai alapműnek mondhatjuk: nem csak azt mutatja be a külföldieknek, hogy a magyar szakember is birtokában van a friss elméleti ismereteknek, ismeri a divatos szakirodalmi hullámokat, de nem feledkezik meg arról sem, hogy alapvető feladata mégiscsak a magyar művelődéstörténet egy fejezetének a bemutatása.

Monok István